

Varga Attila*

A TULAJDONHOZ VALÓ JOG ALKOTMÁNYOS SZABÁLYOZÁSA ROMÁNIÁBAN

A modern polgári társadalmak és azok jogrendszerének egyik központi kategóriája a tulajdon, illetve a tulajdonhoz való jog, a jogegyenlőség által meghatározható, a kapitalista gazdaságfejlődést biztosító tulajdonviszonyok kialakulása.

A jogi és társadalmi modernizáció, az ezt előkészítő, elősegítő szellemi és társadalmi mozgások, forrongások egyik alapvető programatikus célkitűzéséként jelent meg a tulajdonhoz való jog biztosítása.

A tulajdon, a tulajdonjog szabályozása, a tulajdonviszonyok kialakulása és ennek jellege azonban messze túlmutat önnön jelentőségén, hiszen meghatározza és jellemzi a hatalom gyakorlását, a kialakult politikai hatalmi erőviszonyokat, az állam és társadalom megszervezését, az egyén, társadalom és állam háromdimenziós viszonyrendszerét, alapja a gazdasági fejlődésnek, és végső soron az emberi szabadságnak.

Következésképpen a tulajdonnak a tulajdonhoz való jognak alkotmányos szabályozása az adott ország demokratikus, jogállami jellegét, az állam és társadalom viszonyát alapvetően meghatározó tényező.

A tulajdon a tulajdonviszonyok illetve azok szabályozása és össztársadalmi politikai hatása lemérhető akár a szent és sérthetetlen tulajdon gyakran csak deklaratív, axióma-szerű kinyilatkoztatásában, a kapitalista, polgári gazdaság fejlődésében, vagy akár a diktatórikus, totalitarista rendszerekben kimutatható elnyomó szerepében. Ez utóbbira vonatkoztatva a tulajdon, a tulajdonjog fontossága mutatkozik meg abban is ahogy

visszaéltek ezzel. A Kelet-Közép-Európában dúló félévszázadnyi proletárdiktatúra keretében az ún. társadalmi tulajdon képmutató ideológiája abban is lelepleződik, hogy a diktatórikus rendszerek elnyomó hatalmuk szolgálatába állították a tulajdont pontosabban a tulajdonjog (a magántulajdon) megsemmisítését. Nem véletlen hogy a rendszer megszilárdításának egyik első intézkedése volt a magántulajdon módszeres felszámolása, államosítás, elkobzás, törvénytelen kisajátítások formájában. Az ilyen módon kialakított „társadalmi tulajdon” alapját képezte a teljesen hibás gazdaságpolitikának, annak a tervgazdálkodásnak, mely az országot gazdasági csődbe, a társadalmat a teljes elszegényedésbe taszította.

Ilyen jellegű előzmények és örökölt körülmények közepette a román alkotmányjogi fejlődésben és ezen belül a tulajdonhoz való jog alkotmányos szabályozásában, az 1991-es alaptörvény és annak 2003-as módosítása rendkívüli jelentőségű, amennyiben megpróbál egy korszerűbb a nemzetközi alapjogi rendszerhez, a belső átalakulóban lévő piacgazdasági mechanizmusokhoz igazodva, alapvető állampolgári jogként megjeleníteni a tulajdont.

I. A tulajdonhoz való jog mint alapvető állampolgári jog

A tulajdonhoz való jognak és a hagyományos állampolgári jogoknak azonosak a történelmi gyökerei. Érvényesülésük azt jelentette, hogy az ab-

* A szerző a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen egyetemi adjunktus, 1990 óta parlamenti képviselő.

szolút uralkodó hatalma korlátozódik, mégpedig leginkább azáltal, hogy a földtulajdonra vonatkozó rendelkezési jogai korlátozódtak, vagy épenséggel megszűnnek.

A polgárok oldaláról szemlélve a kérdést, a tulajdonhoz való jog az állampolgároknak az államhoz fűződő alapvető viszonyát határozza meg. A tulajdonhoz való jog terjedelme illetve korlátai az államhatalom által támasztott jogok és korlátok ami alapvetően meghatározó egyén (állampolgár) és állam viszonyában. Innen ered tehát, hogy az alkotmányok és az állampolgári jogokkal foglalkozó dokumentumok a hagyományos állampolgári jogokat, és ezen belül a személyes szabadságot, illetve a tulajdonhoz való jogot egymás mellett említik. Ezen túlmenően pedig a a tulajdonhoz való jog, történelmileg a hagyományos jogok, illetve a személyes szabadság biztosítékának számítanak.

A személyes szabadság és a tulajdonhoz való jog biztosíték szerepe közötti történelmi kapcsolat ma már természetszerűleg korántsem olyan szoros. Ennek oka, hogy „az egyéni cselekvési autonómia anyagi megalapozását és garantálását más jogintézmények veszik át. Ezek között kitüntetett szerepe van a személyiségi jogoknak, amelyek az autonómiát immár anyagi hordozó nélkül, a szabályozás által biztosítják.”¹

Következésképpen a tulajdonhoz való jog megkülönböztetett szerepe az állampolgári alapjogok második generációjának – a gazdasági, szociális, kulturális jogokról van szó – kialakulása utáni időszakban új formában jelenik meg.

Ennek megfelelően Angliában hagyományosan a fizikai vagyontárgyakhoz illetve a személyes szabadsághoz való jogot egyaránt a tulajdonjogba tartozónak tekintették. Az 1776. évi Függetlenségi nyilatkozat s az amerikai alkotmány 1791. évi módosítása a tulajdonhoz való jogot, illetve az élethez, a szabadsághoz való jogot kapcsolja össze. Az ember és polgár jogairól szóló francia deklaráció szerint a tulajdon az állammal szembeni védelemben részesül, a tulajdon elvonása csak közérdekből történhet. Az 1791. alkotmány meghatározza „a tulajdonjog tartalmát is, ami a tulajdonjog korlátozásának

gyanúját ébreszti.” A Code Civil a tulajdonhoz való jogot abszolúttá teszi, s a tulajdonjogot nemcsak a fizikai dolgokon ismeri el, hanem a szellemieken is.

A tulajdonjogot pedig összefüggésbe hozza a vállalkozás szabadságával, kimondván: a polgárok nem tilthatók el semmilyen munkától, gazdálkodástól, kereskedéstől.²

II. A tulajdonjogra vonatkozó néhány nemzetközi jogi szabályozás

Nemzetközi dokumentumok – különösen azok, amelyek a valamikori két világrendszer szembenállása jegyében születtek – viszonylag kevés figyelmet fordítottak a tulajdonjog szabályozására. Ez nem véletlen, hiszen az egyik rendszer a polgári, a magántulajdonra, a másik pedig a társadalmi tulajdonra épült, következésképpen meglehetősen nehéz volt mindkét fél számára elfogadható formulát találni.

A nemzetközi dokumentumok előírásait vizsgálva, az ENSZ emberi jogok Egyetemes Nyilatkozatának (1948) a 17. cikke lakonikus rövidséggel a következőképpen fogalmaz: minden személynek, mind egyénileg, mind másokkal együttesen joga van a tulajdonhoz, senkit sem lehet tulajdonától önkényesen megfosztani.

A római egyezmény 1952-ben született első kiegészítő jegyzőkönyve, amelyet a politikailag és gazdaságilag azonos alapelveket valló országok írtak alá, már jóval differenciáltabb. 1. cikke előírja „Minden természetes és jogi személynek joga van javai tiszteletben tartásához. Senkit sem lehet tulajdonától megfosztani, kivéve, ha ez közérdekből és a törvényben meghatározott feltételek, valamint a nemzetközi jog általános elvei szerint történik. Az előzőekben foglaltak nem korlátozzák az államok jogát olyan törvények alkalmazásában, amelyeket szükségesnek ítélnék ahhoz, hogy a javaknak a köz érdekében történő használatát szabályozhassák, illetőleg az adók, más közterhek vagy bíróságok megfizetését biztosítsák.”³

1 Sólyom László, Polgári jogi kérdések az Alkotmánybíróság gyakorlatában, Jogtudományi Közlöny 1994/3 99. o.

2 Bővebben: Sári János, Alapjogok, Alkotmánytan II. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 169-171 o.

3 Ibid. 171. o.

III. A tulajdon alkotmányosan megállapított szerkezete, főbb szabályozások

A tulajdon, illetve tulajdonhoz való jog alkotmányos szabályozása a román alaptörvényben egyrészt mint alapjog, alapvető állampolgári jog jelenik meg. Ilyen értelemben és ebben a vonatkozásban az Alkotmány II. címének „Az alapvető jogok, szabadságok és kötelezettségek” 44-46 cikkei szabályoznak. Másrészt, ugyancsak a tulajdont az Alkotmány a IV. címe, „A gazdaság és közpénzügyek”, a 136. cikkben szabályozza.⁴ Ez utóbbi esetben az Alkotmány a tulajdont mint a társadalom és gazdaság alapvető, meghatározó, motiváló, dinamizáló tényezőjét szabályozza.

A tulajdon szerkezetét illetve formáit illetően az Alkotmány 136 (1) cikke megállapítja, hogy „A tulajdon lehet köztulajdon vagy magántulajdon.” A köztulajdon (közvagyon) lehet állami és önkormányzati, az államé és a területi közigazgatási egységeké. A köztulajdon sajátos jogi természetű, hiszen a köztulajdonban lévő vagyontárgyak fölötti tulajdonjog korlátozott módon gyakorolható. Közismert miszerint a tulajdonjog három jogosítványból áll, ezek a birtoklás, a használat és a rendelkezés. A közvagyon esetében a tulajdonjog rendelkezés része lényegében nem, illetve korlátozott módon gyakorolható, ami azt jelenti hogy semmilyen jogügylet nem köthető a köztulajdonban lévő vagyontárgy vonatkozásában kivételt képez a koncesszió a hosszúlejáratú bérleti szerződés, mint egyedüli megvalósítási formája a vagyontárgy fölötti jogi rendelkezésnek. Ez fejeződik ki az Alkotmány 136 (4) cikkében, mely előírja, hogy „A köztulajdonba tartozó javak elidegeníthetetlenek. Az organikus törvény feltételei között az önállóan gazdálkodó egységek vagy közintézmények igazgatásába adhatóak, illetve koncesszióba vagy bérbe adhatóak, hasonlóképpen a közérdekű intézmények ingyenes használatába adhatóak.”

A magántulajdon birtokosai természetesen lehetnek általában a személyek természetes személyek és bármilyen típusú, törvényesen elismert illetve törvényesen bejegyzett jogi személy (állam, önkormányzat, kereskedelmi társaságok, egyesületek, alapítványok stb.)

A magántulajdon organikus törvény feltételei között sérthetetlen.

Mind a köztulajdont, mind a magántulajdont a törvény oltalmazza és garantálja, miként azt a 2003-ban módosított Alkotmány 136 (2) és 44 (2) paragrafusai előírják.

Az 1991-es alaptörvény a magántulajdon és köztulajdon oltalmáról írt, a módosítás a garانتálás kifejezésben mutatkozik meg. A pontos szakszerű szabályozás megkívánta volna, hogy a tulajdonjog garانتálásáról szóljon az Alkotmány (és nem a tulajdon garانتálásáról) hiszen valójában erről van szó és nem a tulajdon, vagy szélsőséges értelmezés esetén a vagyon garانتálásról. Természetszerűleg a jogszabály, a törvény nem magántulajdont képező vagyontárgyakat garانتál, hanem a magántulajdonhoz való jogot, annak törvényben megszabott feltételek közötti megszerzését, háborítatlan birtoklását valamint a fölötté történő szabad rendelkezést.

Tekintettel, hogy a tulajdon alkotmányos szerkezetében jelentőségét tekintve nagyobb szerepet kap a magántulajdon a továbbiakban ezen tulajdonformára vonatkozó főbb alkotmányos szabályozást ismertetném.

A már említett 44 (2) cikk a magántulajdon törvény általi oltalma és garانتálása mellett előírja azt is, hogy ezt egyenlően teszi. „A magántulajdont, a tulajdonosoktól függetlenül, a törvény egyenlően garانتálja és oltalmazza.”

Az alkotmányos rendelkezés tehát előírja, a magántulajdon egyenlőségét függetlenül a tulajdonostól, mely lehet az állam, mint jogi személy, nem állami (bármilyen más jellegű, törvényben elismert és törvényesen bejegyzett) jogi személy, valamint természetes személy. Ez, a lényegében magától értetődő előírás különösen fontos, ha tekintetbe vesszük, hogy a korábbi politikai rendszerben a tulajdonformák közötti különbségtétel államilag intézményesült, a magántulajdon visszaszorításában, mely a minimális létfeltételeket biztosító vagyontárgyakra korlátozódott. A magán gazdasági kezdeményezés teljes visszaszorítása illetve az állami tulajdon preferenciáltsága, kivételes jogi státusa lényegében a politikai gazdasági elnyomás egyik leghatékonyabb eszközeinek bizonyult.

Az igazi változást a cikk második tézise fogalmazza meg mely szerint „Az idegen állampol-

⁴ Az román alkotmányból, magyar nyelven idézett cikkek forrása, Románia Alkotmánya, Önkormányzati Menedzsmen-tért Alapítvány, Kolozsvár, 2003, 40-94 o.

gárok és a hontalanok, Romániának az Európai Unióhoz történő csatlakozásának vagy más nemzetközi szerződéseknek a feltételei között, amelyekben Románia részes fél, a kölcsönösség elve alapján, organikus törvényben meghatározott feltételek között, valamint törvényi örökléssel szerezhetnek földterület felett tulajdonjogot.”

Korábban az 1991-es Alkotmány a külföldi állampolgárok illetve hontalanok vonatkozásában a földtulajdon jog megszerzésének tilalmát írta elő, amit az idézett 2003-as alkotmányos szöveg meghatározott feltételek teljesítésével, feloldott.

Ez rendkívül jelentős, hiszen alapvető szemléletváltást jelent, (kétségtelenül az integrációs követelmények, az integrációs „kényszer” határára) az alkotmányos illetve a tulajdonjoggal kapcsolatosan kialakult közjogi gondolkodásban. Bár kétségtelen hogy a román szuverenitás-felfogás még kevésbé modernizálódott, és ennek alapvető eleme az mely szerint az állam lényegi alkotóeleme a terület, ez az alaptétel nem látszik sérülni e rendelkezés elfogadásával. Az alkotmányos szabályozással kapcsolatos egyik legnagyobb kérdés illetve kialakuló vita alkalmazásának időpontja. Megítélésünk szerint a szöveg értelmezéséből követően a tekintettel, hogy a földtulajdon szerzésének joga bizonyos, későbbi (előre nem látható) időpontban realizálódó feltételekhez kötött, alkalmazása is csak ezek teljesítésekor válik lehetségessé.

Ennek pontosításaként meg kell említenünk, hogy Romániának az Európai Unióval folytatott tárgyalásai során, amit a tőke szabad áramlásáról szóló fejezet kapcsán folytatott, a földterület forgalmára vonatkozólag öt illetve hét éves átmeneti kedvezményt (derogációt) kapott. Eszerint az öt éves derogáció az EU állampolgárok másodlagos lakhelyhez szükséges földterület megvásárlására, a hét éves derogáció a mezőgazdasági és erdőterületek feletti tulajdon jog megszerzésére vonatkozik.

Az átmeneti kedvezmények viszont nem érvényesíthetők azokkal az önfoglalkoztató farmerekkel szemben, akik Romániában akarnak letelepedni. Ezek, illetve azon külföldi állampolgárok vagy hontalanok esetében törvényi öröklés címén szereznek jogalapot valamely földterületre, az alkotmányos előírás a hatálybalépéstől kezdve alkalmazható.⁵

További rendelkezése az alkotmánynak hogy senkinek a tulajdona sem sajátítható ki, csak a törvény szerint megállapított valamely közhasznú ügy esetében, igazságos és előzetes kártérítéssel. Illetve tilos az államosítás vagy egyes javak köztulajdonba utalásának bármely más kényszerintézkedés, a jogosultak szociális etnikai, vallási, politikai vagy más diszkriminatív jellegű hovatarozása alapján. (44. (3) és (4) cikk)

Ezen rendelkezések ugyan teljességgel maguktól értetődőek egy működő jogállamban ugyanakkor rendkívül jelentősek olyan ország alkotmányában, melyben az államosítás, a kisajátítás a magántulajdon felszámolásának az eszköze volt és ez nem valamilyen méltányos kártérítéssel történt, hanem büntetesképpen, hiszen nem lévén biztosítva tulajdonformák egyenlősége a magántulajdon a politikai rendszer számára vétkes cselekedetnek illetve állapotnak minősült.

Rendkívül jelentős továbbá az, hogy a kártérítés (kisajátítás, államosítás esetén) a tulajdonossal közös megegyezéssel vagy véleménykülönbség esetén az igazságszolgáltatás útján kell megállapítani (44 (6) cikk).

Természetesen következik mindezekből, hogy a törvényes úton szerzett vagyont nem lehet elkobozni, a megszerzés törvényes jellege vélelmezett, és az örökösödési jog garantált (44 (8) valamint 46-os cikk).

A 2003-ban módosított alkotmány a tulajdonhoz kapcsolható új alapjogot fogalmaz meg nevezetesen azt, hogy „A személynek gazdasági tevékenységhez, szabad kezdeményezéshez való hozzáférése, és ezeknek a törvény feltételei között való gyakorlása garantált.”

Mielőtt még úgy tűnne, hogy ez a rendelkezés igencsak általános, mi több deklaratív jellegű, elsősorban fontos megállapítani, hogy a tervgazdálkodáson alapuló gazdasági rendszer után, melynek nyomai, hatásai, következményei mind a mai napig érződnek fontos lehet egy ilyen alkotmányos alapjog tételes megfogalmazása. Talán az sem véletlen hogy erre csak 2003-ban kerülhetett sor. Másrészt a törvényhozás illetve a joggyakorlat szempontjából érdekes ez az alapjog. Közismert a romániai túlszabályozás (ez a tipikus eset, mikor kevesebb több lenne), amely legfőképpen a kis- és középvállalkozásokat sújtja, azáltal hogy nincsen olyan stabil jogszabályi

5 Veress Emőd, Az alkotmánymódosítás főbb irányvonalai, in. Románia Alkotmánya című kötetben, Önkormányzati Menedzsmentért Alapítvány, Kolozsvár, 2003, 35-36 o.

keret, mely alapján közép- illetve hosszútávra lehetne vállalkozást tervezni. Másrészt részint éppen a túlszabályozásból kifolyólag olyan túlméretezett bürokratikus rendszer alakult ki a gazdasági vállalkozások körül, amely veszélyezteti a beláthatóságot, a kiszámíthatóságot és végső soron magát a gazdasági hatékonyságot.

Végül a tulajdon, a tulajdonjog alkotmányos szabályozásának ismertetésénél fontos megemlíteni az alkotmánymódosítás azon rendelkezését mely szerint „Az állam anyagilag felel az igazságszolgáltatási hibákkal okozott károkért. Az állam felelősségét a törvény feltételei között állapítják meg, és ez nem háríthatja el a tisztségét rosszhiszeműen vagy súlyos gondatlansággal gyakorló magisztrátus felelősségét.” (52 (3) cikk). Közismert, hogy Romániában a magántulajdont a különböző jellegű közösségi tulajdont felszámolták és ennek jogszerűtlen, igazságtalan jellegét, azt hogy ez a jog és a hatalommal való visszaéléssel történt az 1990 utáni törvényhozó elismerte és idővel megszülettek a kárpótlási, kártérítési, a tulajdont és tulajdonjogot helyreállító jogszabályok, földterületek egyéb ingatlanok vonatkozásában, melyek egykoron természetes személyek, közösségek, egyházak tulajdonában volt.

Következésképpen a tulajdon, a tulajdonhoz való jog helyreállításának a folyamata számos jogvita által kísért jelenség, mely a bírósági peres ügyek nagy számában nyilvánul meg. Bizonyára az sem véletlen, hogy viszonylag sok ilyen jellegű jogvita kerül a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága elé, ahol Románia több esetben is veszített és kártérítésre lett kötelezve. Jelentős, hogy az alkotmány az egyén védelme érdekében az állam felelősségét hangsúlyozza és állapítja meg az igazságszolgáltatás során okozott károk megtérítéséért. Mint ahogyan az is természetes és jogszerű, hogy ez nem háríthatja el a bírák felelősségét sem.

IV. A tulajdonhoz való jog, a magántulajdon alkotmányos szabályozásának alapelvei

Végezetül mintegy a fentiek összegzéséeként, vagy az összegzés helyett szükséges a tulajdonhoz való jogra vonatkozó román alkotmányos szabályozások alapelveit alapvető jellemzőit megállapítanunk. Ezek pedig a következők:

1. A tulajdonjog alapvető jellegű alapjog és mint ilyen alkotmányos szintű szabályozásban részesül.

2. A tulajdonjog szerkezetét tekintve és ennek alkotmányos szabályozását ez alapvetően magántulajdont jelent. A magántulajdonformák egyenlők, a törvény egyenlően oltalmazza és garantálja.

3. A tulajdonjog a társadalomszervezés alapját képezi a működő piacgazdaság meghatározó motiváló tényezője.

4. A tulajdonjog biztosítása a törvényben megállapított eszközök révén történik.

5. A tulajdonhoz való jog egyben törvényben megszabott kötelezettségeket is ró a tulajdonosra. A tulajdonos köteles tulajdonosi minőségével járó kötelezettségeinek a tiszteletben tartására.

6. A volt tulajdonos joga csak a jövőre nézve keletkezik, egy új törvény életbelépésének hatályaként. Ezáltal érvényesül a törvények visszaható hatályának a tilalma, az hogy a törvény csak a jövőre nézve rendelkezhet.

7. A jelenlegi alkotmányos rendelkezések nem képezhetnek jogalapot a tulajdonjog megszüntetésére, akkor sem, ha ez (mármint a tulajdonjog) az alkotmány hatályba lépése előtt keletkezett.

8. A tulajdonjog biztonsága szervesen kapcsolódik a vagyon törvényes, jogszerű szerzésének a feltételezéséhez.

9. A törvény korlátozhatja a tulajdonjogot, anélkül azonban, hogy ez érintené, illetve semmissé tenné ezt az alapjogot. A korlátozás vonatkozhat a tulajdonjog tárgyára, a vagyontárgyak körére, a tulajdonjog attribútumaira (birtoklás, használat, rendelkezés) mégpedig valamely általános gazdasági vagy társadalmi érdek, valamint más személyek jogainak védelméért.

10. Azon tulajdon, mely nem köztulajdon az magántulajdon. Ez azt jelenti hogy a köztulajdon kivételes és másodlagos tulajdonforma. Az általános és elsődleges jellegű tulajdonforma a magántulajdon.

11. Az államosítás, mint a tulajdon átruházása nem képezheti a normatív szabályozás tárgyát. Ez nem az államosítás lehetőségét zárja ki, hanem az Emberi Jogok Európai Bírósága határozata és a román Alkotmánybíróság döntése alapján az esetleges államosításnak racionális, ésszerű alapja kell legyen, vagyis az állam amelyik ezzel a lehetőséggel él, az intézkedés célszerűségét, ésszerűségét is kell igazolja.

12. A tulajdonjog az emberi természettel szervesen kapcsolódó előjog, az emberi értékek, célok elérésének eszköze. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a tulajdonjog természeti, egyéni, állandó, átruházható, egyenlőtlen jog, mely része a hatályos törvényes rendnek. Ez az alkotmánybírói álláspont, mely megerősíti a tulajdonhoz való jog alapjogi jellegét, egyben természetjogi dimenzióba is helyezi, hangsúlyozva elidegeníthetetlen, elválaszthatatlan voltát az emberi természettől, az emberi állapottól.⁶

Kétségtelen, és ez talán a fentiekből is kiderül, hogy a jelenleg hatályos román alkotmány tulajdonra, tulajdonjogra vonatkozó szabályozása átöröklést jelent mindenekelőtt koncepcionálisan

mind a feudális tulajdonviszonyokat éppen csak meghaladó, polgárinak tekinthető 1923-as, és még inkább a totalitarizmust jogilag hitelesítő 1965-ös kommunista alkotmányhoz képest. A jelenlegi alkotmányos rendelkezések egyfajta jogi modernizációs folyamat részét képezik, felzárkózást, az ebben a vonatkozásban kialakult európai értékrendhez. A tényleges beilleszkedéshez az említett értékrendszerbe, a polgári társadalomra és piacgazdaságra jellemző tulajdonviszonyok kialakulásának érdekében, az alkotmányos szabályozáson túl, szükség van további jogalkotási tevékenységre és megfelelő jogalkalmazásra, mert a joggyakorlat szerepe igen jelentős a tulajdonbarát környezet kialakításában.

6 Bővebben: Gheorghe Iancu, Drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale în România, Editura All Beck, București, 2003, 191-194 o.